

Die sendingskwessie en kerkskeuring

Die Dorslandtrekkers is op hul trektogte na Suidwes-Afrika en Angola vergesel deur 'n groot aantal bruin en swart personeel en hul gesinne en huisdiere, wat hul lief en veral leed ten volle gedeel het. Die bruin en swart mense of gekleurdes het Afrikaans as omgangstaal en talle gewoontes van die blankes oorgeneem, is daarom "makvolk" genoem en was gereeld aanwesig by huisgodsdienste en openbare godsdiensoefeninge. Hulle het op Humpata ten dele in diens van die Angola-Boere gebly, ten dele hulle aldaar op klein plase gevestig en hul eie Gereformeerde gemeente, die sendingsgemeente Katunda, gestig. Kragtens 'n algemene besluit van die sinode van die Gereformeerde Kerk was die gemeente São Januario verantwoordelik vir die geestelike versorging van die plaaslike sendingsgemeente Katunda. Die houding van die Angola-Boere jeens die makvolk was welwillend patriargaal met vermyding van gelykstelling van gekleurdes met blankes.

Die besoekende leraars en die kerkraad het hul verantwoordelikheid vir die sendingsgemeente Katunda aanvaar, maar die kerkraad het in 1890 aan ds. D. Postma verklaar: "Ons is volstrek nie van plan om van hulle (gekleurdes) here en juffrouens te maak nie, want ons is van gevoele dat God aan elke mens sy plek in die maatskappy en kerk aanwys." Die kerkraad het gelykstelling tussen blankes en gekleurdes beslis afgewys.¹¹⁾

Dit lyk of besoekende predikante by geleentheid aandag aan die sendingsgemeente gegee het, maar die omvang daarvan is onduidelik. Dit het verander toe saam met ds. C.J.H. Vorster en sy gesin in 1894 die Friese onderwyser Pieter Biewenga uit Nederland op Humpata aangekom het. Die kerkraad het hom onmiddellik benoem tot godsdiensonderwyser en oefenaar vir die sendingsgemeente Katunda. Hy het uitstekende werk verrig en in 1895-97 teologie in Nederland gestudeer. Terug op Humpata het hy die Kuratore van die Teologiese Skool te Burgersdorp gevra om die proponentseksamen skriftelik te mag aflê. Die Kuratore het in 1899 die eksamenvrae aan ds. C.J.H. Vorster saamgegee, maar die oorlyde van ds. Vorster in dié jaar en die oorlog 1899-1902 het vertraging veroorsaak. Eers in September 1902 is aan mnr. Biewenga meegedeel dat hy as proponent aanvaar is. Hy is in 1903 as sendingsleraar van die gemeente Katunda bevestig.

In 1906 het die lidmate van die gemeentes Hanja en Que ds. Biewenga beroep en het hy na Bihé vertrek. Katunda was toe sonder sendingsleraar. Mnr. Nannings het tydelik as godsdiensonderwyser en oefenaar op Katunda opgetree, maar hy mog uiteraard geen sakramente bedien nie. Na ds. T. Hamersma het ds. P.C. Snyman van Steynsburg as besoekende predikant die Angola-Boere in 1907 besoek. Hy het as sendingsleraar opgetree en sakramente bedien ondanks besware van 'n deel van die kerkraad.¹²⁾

In 1908 het die gemeente São Januario van Humpata proponent H. Pasch beroep. Hy is in Januarie 1908 op Steynsburg in die Kaapkolonie - nie op Humpata nie- bevestig en het met sy gesin op Humpata aangekom. Kragtens sinodebesluit het

hy die versorging van die gekleurde lidmate van Katunda as deel van sy opdrag beskou solank die gekleurdes geen eie leraar had nie. Sommige kerkraadslede het dit as gelykstelling beskou en ernstige beswaar geopper. Slegs die uiterste takt van die leraar sou 'n botsing kon vermy en die jong ds. Pasch het die takt ontbeer. Sy redelike voorstelle vir 'n vergelyk is afgewys en 'n aansienlike aantal kerkraadslede en gemeentelede het hulle afgeskei. Dit word die kerkskeuring van 1908 genoem.

Die skeuring het ongunstige gevolge gehad. Die kerklike lewe onder die Angola-Boere is ernstig verswak. Kort daarna het ds. Pasch sonder sy gesin na Suid-Afrika gereis om die herdenking van die stigting van die Gereformeerde Kerk 50 jaar tevore by te woon. Toe hy in Lobito wou land om na Humpata terug te keer, is dit hom in opdrag van die Goewerneur van Angola belet, omdat hy beroering onder die Boere op Humpata veroorsaak het. Hy het na Luanda en Lissabon gereis, maar het ook daar geen verlof om na Humpata terug te gaan, gekry nie en toe het hy na Suid-Afrika teruggegaan. Die Sinode van die Gereformeerde Kerk het hom toe losgemaak van die gemeente São Januario en hy het elders 'n beroep aangeneem.¹³⁾

Sy aansienlik verkleinde gemeente kon daarna geen blywende predikant meer bekostig nie. Ds. Biewenga van die Gereformeerde gemeente in Bihé het as konsulent van die gemeente by Humpata opgetree en hulle tweemaal per jaar besoek. Eers in 1919, na die onderbreking wat deur die Eerste Wêreldoorlog veroorsaak is, het daar weer 'n besoekende predikant gekom. Hy was ds. J.G.M. van der Walt. Na hom het 'n Gereformeerde leraar elke een of twee jaar die gemeente by Humpata besoek, totdat in 1928 die meeste Angola-Boere na Suidwes-Afrika getrek het.¹⁴⁾

Die kerkgebou van die gemeente is kort na die kerkskeuring gesluit en verkoop. Die Gereformeerde en pasgestigte Nederduits Hervormde gemeentes te Humpata het die geldelike opbrengs verdeel.

Die beroep op die Nederduits Hervormde Kerk

Op 'n byeenkoms op 18 April 1908 het 124 ontevrede lidmate die Gereformeerde gemeente São Januario verlaat en het die kerkskeuring 'n feit geword. Reeds op 11 Mei 1908 het 'n komitee van die ontevredeenes die Generale Sinode van die Gereformeerde Kerk in Nederland om hulp gevra. Die antwoord het eers in 1909 aangekom en was gedateer 9 Junie 1909. Dit het 'n afwysing van die standpunt teen die sogenaemde gelykstelling van blankes en gekleurdes ingehou. Omdat die antwoord so lank uitgebly het, het die ontevredeenes intussen die Algemene Vergadering van die Nederduits Hervormde Kerk in Transvaal om hulp gevra. Die Kerk is bereid om hulle onder sy vleuels te neem.¹⁵⁾ Die scriba, ds. Van Belkum, het ds. Van Drimmelen op Zeerust gevra om die hulp te verskaf. Hy het blykbaar groot vertroue in ds. Pieter se bekwaamheid as organiseerder en "troubleshooter", dit wil sê as probleemoplosser, gehad. Die Algemene Kerkvergadering en die kerkraad

van Marico en Zeerust het ds. van Drimmelen verlof toegestaan om die Angola-Boere op Humpata te besoek. Die kerkraad het as voorwaarde gestel dat die afgeskeide lidmate op Humpata ds. Van Drimmelen se reiskoste daarheen en sy salaris tydens sy verloftyd sou betaal. Die kerkraad sou naamlik die koste van konsulente tydens Dominee se afwesigheid en die reiskoste van ouderling J.G. (Gert) Benade van Marico wat Dominee sou vergesel, betaal.

Omdat talle Angola-Boere en hul ouers van die Hervormde Kerk van Wes-Transvaal, onder meer Marico, afkomstig was, sou ds. Van Drimmelen wat lede van hul families geken het, besonder welkom wees.

Die komitee op Humpata het op 1 April 1909 'n beroep op ds. Van Drimmelen gedoen. Hy het op 9 Junie 1909 voorgestel om in 1910 te kom. Die komitee het Willem Venter na ds. Van Drimmelen afgevaardig. Hy was vergesel deur sy eggenote Hester Johanna Cornelia, tweede dogter van die Dorslandleier J.F. Botha, hul dogter Maria Aletta en sy broer Paul Stefanus. Willem Venter het as jongeling van 17 jaar onder J. Botha na Angola getrek.

Mevrou Van Drimmelen het na die geboorte van haar eerste kind Lucie 'n miskraam gekry en wou vir geneeskundige behandeling na Europa reis. Ds. Van Drimmelen, sy vrou en dogtertjie, die gesin van Venter en Gert Benade het in Mei 1910 per trein na Kaapstad gereis. Daar het mevrou Van Drimmelen met Lucie skeep gegaan na Europa. Die ander reisigers het met die Portugese skip "Africa" na Mossamedes gevaar en daar op 23 Mei 1910 aangekom.

'n Steil gebergte, die Serra de Chela, skei die kusvlakte by Mossamedes van die hoëveld waar Humpata lê en vorm die rand van die hoogland in Angola. Die leier Andries Nicolaas Jan Daniël Alberts, seun van die Dorslandleier Gert Alberts, het die reisigers te Mossamedes met waens en perde ingewag. Die dames het per perdewa oor die dorp Sa da Bandeira na Humpata gery. Die mans het te perd 'n kortpad geneem. Ds. Van Drimmelen is op die steil bergpad in 'n hangmat gedra om enige risiko van ongevallen te vermy. Hulle het op 26 Mei op Andries Alberts se plaas Boenquir (ook Bondingerie genoem) aangekom, die dames twee dae later. 'n Komitee het op Alberts se plaas op 28 Mei met ds. Van Drimmelen en ouderling Benade die stigting van 'n plaaslike Nederduits Hervormde Gemeente bespreek. Op 31 Mei het die ontevrede lidmate in vergadering byeen gekom en die gemeente op Humpata, Palanca genoem, gestig. As ouderlinge is gekies Andries en Barend Alberts en Johannes Venter, as diakens Koos Alberts en Hans du Plessis. Die notule is opgestel deur ds. Van Drimmelen. Daar was toe 79 belydende lidmate. Die stigtingsdatum 31 Mei het by toeval saamgeval met die datum van die Vrede van Vereeniging in 1902 en die stigting van die Unie van Suid-Afrika op dieselfde dag.¹⁶⁾

Die nuwe gemeente het van landdros J.F. Botha 'n huis op een van sy plase gekry en as kerk ingerig. J.F. (Koos) Botha het weliswaar lidmaat van die verkleinde Gereformeerde

Foto van Ds. Pieter van Drimmelen temidde van sy gemeentelede van die pas deur hom gestigte Nederduit's Hervormde Gemeente Mombolo in Bihé in Angola. Die foto is gemaak dadelik na die kerktiens op Sondag 12 Januarie 1919. Die fotograaf was Pieter van der Smit, 1878-1921, onderwyser, kerkvooruser en ouderling te Mombolo. - Ds. van Drimmelen is in die daarna volgende maand in Angola oorlede en begrawe.

Foto in besit van Govert C. van Drimmelen te Pretoria.

Tichting N.H.Kerk "Mombolo". ② "Humpata" is 1910 deur hom gestig.
 ata P.v.d.Smit 12-1-1919.

Aanduiding van persone op die groepsfoto van Nederduits Hervormde gemeentelede, deur onderwyser Pieter van der Smit te Mombolo, Angola, op 12 Januarie 1919 gemaak. Die identifikasie is afkomstig van Dr.Paul van der Merwe te Otjiwarongo in Namibië in 1992.

(1) Philip Venter van Humpata, broer van Willem Venter	(8) Ds.Pieter van Drimmelen, laatste foto
(2) ouderling Philip Alberts van gemeente Mombolo	(9) Albertina Prinsloo, suster van Martha van der Smit gebore Prinsloo
(3) ouderling D.Labuschagne van Humpata	(10) eggenote van Philip Venter onder (1)
(4) ouderling Zacharias Roberts van Humpata	(11) Willem Prinsloo, vader van die 2 dogters onder (6) en (9)
(5) die Nederlandse onderwyser Pieter van der Smit van Humpata	(12) Maria Alberts gebore Van der Merwe met 2 tweelingbaba's
(6) Martha van der Smit gebore Prinsloo, eggenote van Pieter van der Smit	(13) Michiel Prinsloo
(7) diaken Riekert van gemeente Mombolo	(14) Petrus Alberts
	(15) Andries Alberts junior (?). enigste kind van Petrus Alberts, skrywer van "In vreemdelingskap" (Groblersdal 1900)

Die orige persone is nie geïdentifiseer nie.

gemeente gebly, maar die persoonlike verhouding tussen die twee gemeentes het opmerklik vriendskaplik gebly

Op die eerste gemeentevergadering is ook besluit dat die kerkraad vir drie maande in elke jaar 'n leraar sou beroep en sy reiskoste en salaris betaal.¹⁷⁾

Ds. Van Drimmelen en ouderling Benade het ywerig huis-besoeke op en by Humpata gedoen. Dominee het gepreek en 22 kinders gedoop en 17 jong mense het belydenis by hom afgelê. Die aantal belydende en dooplidmate het toegeneem tot 174. Die twee besoekers het op 5 Julie 1910 afskeid geneem en na Mossamedes gereis. Daar het Gert Benade hom na Kaapstad ingeskeep om na Zeerust terug te gaan en dominee het na Europa gevaar om sy vrou en dogtertjie af te haal.

Die gemeente Palanca het in 1911 weer om 'n besoek van ds. Van Drimmelen gevra, maar die kerkraad van Marico was van mening dat in dié jaar 'n ander predikant na Humpata moes gaan. Ds. J.J. Prinsloo van Standerton is bereid gevind en het die gemeente Palanca in November en Desember 1911 besoek en die Geloftefees op 16 Desember gevier. Hy het die besoek in 1912 herhaal.

Ds Van Drimmelen het hom blykbaar by die Angola-Boere¹⁸⁾ geliefd gemaak, want op versoek van die gemeente Palanca het hy daar 'n tweede besoek van 10 Mei tot 6 Julie 1914 gebring. Daar is op 15 Augustus 1912 die eerste steen gelê vir 'n eie kerk op Boenquir, die plaas van ouderling Andries Alberts twee myl buite Humpata. Ook die tweede besoek was baie geslaag. Dominee het 11 kinders gedoop. Die gemeente het gegroei.

Die Eerste Wêreldoorlog het die derde besoek van ds. Van Drimmelen aan Angola vertraag. Na bewering het die Portugese regering met visums vir predikante uit Suid-Afrika gesloer. Maar hy het in 1918 'n visum ontvang en op 31 Augustus het die kerkraad van Zoutpansberg, wat toe sy gemeente was, hom verlof toegestaan. Die gemeente Palanca het die gemeente Zoutpansberg £ 25 betaal vir reiskoste. Kort voor sy vertrek het hy sy jongste kind Frederik Willem gedoop. Hy sou sy gesin met vyf kinders nie weer sien nie.

In 1915 het die leër van die Unie van Suid-Afrika Duits Suidwes-Afrika beset. Omdat die seereis van Kaapstad na Mossamedes beswaarlik en selfs gevaarlik was, het ds. Van Drimmelen per trein deur Suidwes na Tsumeb gereis. Daar het Andries Alberts hom op 6 Oktober 1918 met twee waens opgewag. Hulle het deur die Swartbooisdrif in die grensrivier die Kunene na Humpata gery.

Na vier dae rus vir die reisigers op Alberts se plaas het die gemeente op 8 November 1918 op die plaas van ouderling Zacharias Venter byeengekom. Ds. Van Drimmelen het ses Sondae agtereën kerk gehou - die eerste diens op 10 November -, 32 kinders gedoop en op 16 Desember Geloftefees gevier. Op weekdae het hy talle huisbesoeke gebring. Op 22 Desember 1918 het hy met twee waens na Bihé vertrek om daar 'n Nederduits Hervormde gemeente op Mombolo te stig. Die Nederduits Hervormdes op die woonplekke Que, Cubal, Hanja en Catumbella in Bihé het sodanig toegeneem dat hulle wou afstig en 'n eie

gemeente vorm. Die sentrale ligging van Bihé in Angola was gunstig vir vestiging as togryer en die vrugbare grond het saai-boere aangetrek, sodat die Angola-boere daar toegeneem het.

Ds. Van Drimmelen het na sy aankoms op Mombolo in Bihé godsdienst gehou en op 8 Januarie 1919 'n gemeentevergadering gepresideer waarop 'n eie Nederduits Hervormde gemeente gestig is. Die besoek is op Sondag 12 Januarie afgesluit. Na die kerkdiens is 'n foto van Dominee en die lidmate geneem wat in die onderhawige artikel gereproduseer word. Hy het teruggegaan na Humpata en daar op 2, 9 en 16 Februarie 1919 gepreek. Die oorlog het op 11 November 1918 geëindig en hy het besluit om hom in Mossamedes in te skeep en 'n gerieflike seereis na Kaapstad te doen. Sy vertrek was voorberei, maar hy het op Woensdag 19 Februarie skielik siek geword in die huis van Johannes Venter. Hy is die volgende dag na die huis van Andries Alberts gedra. 'n Geneesheer is ontbied, het op Sondag 23 Februarie gekom en Spaanse griep as siekte vasgestel. Die siekte het destyds in heel Suider-Afrika hewig gewoed. Die arts kon min daarteen uitrig en het op Maandag die hoop op genesing laat vaar. Lidmate buite die huis het Gesang 20 strofes 8 en 9 gesing. Sy laaste woorde was: My liewe vrou en kinders. Om 5 uur namiddag het sy gees afskeid van sy liggaam geneem. Hy was toe 46 jaar 3 maande en 16 dae oud.

Hy is in 'n dubbele, met lood beklede kis op Woensdag 27 Februarie 1919 begrawe op die kerkplaas by Humpata. Die kis was dubbel met die oog op 'n moontlike herbegraving. Andries Alberts het die begrafnisdiens op sy plaas Boenquir geleel. Daar is gelees uit Johannes 14 vers 1-12 en 2 Korintiërs 5, vers 1-10.¹⁹⁾ Die voorsang was Psalm 9 strofes 6, tussensang Gesang 289 strofes 3-6. Daar was ook verskeie Gereformeerdes aanwesig. Die Gereformeerde gemeente was verteenwoordig deur ouderling Barend Alberts. Andries Alberts het in sy afskeidswoord onder meer gesê: "Sy vriendelike aangesig sal nie meer deur ons gesien word nie en sy deurluidende stem en vurige gebede sal nie meer deur ons gehoor word nie, maar sy nagedagtenis sal in ons bly voortleef en die vrug van sy arbeid sal oor die aarde gesien word. Die Here sal 'n opvolger verwek."

Die gemeente het op die volgende dag besluit om as blyk van welwillendheid jeens die gesin van ds. Van Drimmelen aan sy seun Pieter, destyds drie jaar oud, van 1919 tot 1931 jaarliks £ 25 vir sy skoolgeld te skenk.

Vir die gesin was sy oorlyde 'n geweldige slag. Sy eggenote moes die pastorie in Pietersburg verlaat en wag op sy persoonlike besittings. Zacharias Roberts van die gemeente Palanca het die besittings aan haar in Pretoria oorhandig. Hy was vergesel deur sy vrou en twee kinders. Hulle het met mevrou Van Drimmelen en haar vyf kinders na Kaapstad gereis. Roberts het haar daar gehelp om skeepseleentheid, wat kort na die oorlog heel skaars was, na Europa te vind. Hy het passasie vir haar en haar kinders geboek op 'n Portugese skip wat deur die Suez-kanaal na Marseilles sou vaar.

Roberts-hulle het van Kaapstad oor Mossamedes na Humpata teruggereis. Hulle het in 1928 saam met die meeste Angola-Boere na Suidwes-Afrika geëmigreer. Die Kerkplaas by Humpata is toe aan Portugese verkoop. Die graf van ds. Van Drimmelen is toe in aanwesigheid van gemeentedele plegtig geopen en die kis is oorgebring na die familiebegraafplaas van Michiel van der Merwe op sy plaas Jamba by Humpata. Jamba beteken die plek van die olifant; daar is talle plekke met die naam in Angola. Die plaashuis is in 1882 gebou. Michiel het dit in 1938²⁰⁾ aan Fernandes Borges, gebore in Angola en getroud met 'n Suid-Afrikaanse dame Doris in Kaapstad verkoop. Pieter, seun van ds. Pieter van Drimmelen, het op Kersdag 1955 sy vader se graf op Jamba besoek. Hy is die enigste afstammeling van ds. Van Drimmelen wat die vergeleë graf gesien het.²¹⁾ In 1991 was die plaashuis en die begraafplaas met ds. Van Drimmelen se graf nog intakt.²²⁾

Die laaste fase - die trek terug

Die Afrikanertrekkers het hulle in die 19de eeu vanuit die Kaapkolonie geleidelik oor Afrika tot by die Ewenaar uitgebrei. Die Boere in Angola was die eerste wat in die 20ste eeu na Suidwes-Afrika en Suid-Afrika teruggetrek het. Die Portugese regering se houding jeens die Boere was altyd ambivalent. Enersyds het hy die Boere in die 19de eeu verwelkom omdat hulle veel bygedra het tot die verowering en ontwikkeling van Angola in 'n tydperk waarin Portugal se heerskappy oor sy kolonies in Afrika bedreig is deur ander moondhede. Andersyds het hy die Boere weens hul afwykende, Calvinistiese godsdiens, taal en sedes as 'n vreemde volksdeel beskou en gevrees dat hulle gemene saak met vyande van Portugal sou maak. Daarby het die las van die geskiedenis gekom: talle Portugese het die Boere gewantrou as afstammeling van die Nederlanders wat in die 17de en 18de eeu die ergste vyande van die Portugese was en wat die kusgebied van Angola van 1641 tot 1648 beset het. Die Boere het dit nie onthou nie, die Portugese wel.

Tydens ds. Van Drimmelen se besoeke aan Angola, veral sy derde besoek in 1918/19, het daar 'n geleidelike verandering in die Portugese owerheid se houding jeens die Boere ingetree. Die oorsake was die volgende:

- (A) toename van die aantal Portugese koloniste in Angola - hoewel in die eerste kwart van die 20ste eeu veel minder as in die laaste kwart van die 19de omdat die Amerika's die meeste Portugese emigrante opgeneem het; - daardeur is die wenslikheid van kolonisasie deur Boere verminder.
- (B) onassimileerbaarheid van die Boere wat geen afstand van hul Protestantse geloof, hul taal, sedes en gewoontes wou doen en wat geen Rooms-Katolieke en geen Portugese staatsburgers wou word nie en die status van vreemdeling verkies het.
- (C) die afkeer van Boere om krygsdiens teen Duitsers in Suidwes-Afrika te verrig, hoewel hulle steeds tot krygsdiens teen swartes bereid was.²³⁾

Die Portugese politikus en bewindsman José Maria Mendes Norton de Matos was hierby van groot invloed. Hy stam af van 'n Brit, Norton, een van die talle Britse kooplui wat hulle in Portugal gevestig het, en het offisier, goewerneur en later hoë kommissaris van Angola geword. Ook as minister het hy groot invloed uitgeoefen. Hy het die Boere altyd gewantou en hul vryheid beperk.²⁴⁾

Die veranderde houding van die Portugese regering blyk onder meer uit die volgende maatreëls:

- (1) kommandering van transportwaens en trekosse in die Eerste Wêreldoorlog ten behoeve van oorlog teen Duitsland, met onbevredigende skadeloosstelling
- (2) beperking op verstreking van vuurwapens en ammunisie en op die jag - origens 'n verstaanbare maatreël weens die uitdunning van die jagwild
- (3) verbod van private onderwys in Nederlands en verpligting om kinders na Portugese skole te stuur, in 1926 uitgevaardig, met die doel om die kinders te verportugees
- (4) vestiging van Portugese koloniste tussen die Boere wat nie van die meeste van hulle gehou het nie
- (5) die nalatigheid van die Portugese regering om die Boere kaart en transport, d.w.s. eiendomsregte op die grond, te verskaf.
- (6) slap optrede van die Portugese outoriteite teen veediefstalle deur swartes.²⁵⁾

Toe die Boere van die onwelwillende houding van die Portugese regering oortuig was, het die oorgroot meerderheid van hulle besluit om weg te trek, net soos in 1835 hul voorouers besluit het om die Kaapkolonie met sy onwelwillende Britse regering te verlaat. Hulle het in 1928 van die Unieregering verlof ontvang om hulle met agterlating van hul vee in Suidwes-Afrika te vestig. Slegs 'n klein aantal het in Angola agtergebly. Die agterblyers het Angola in 1957/58 verlaat en na Suidwes-Afrika en die Unie getrek.

Die Portugese regering se houding jeens die uittoeg van die Boere in 1928 is my onbekend en vermoedelik ambivalent. Enersyds was hy spytig oor die vertrek van inwoners wat 'n groot bydrae tot die ontwikkeling van Angola gelewer het, andersyds opgelug oor die vertrek van 'n vreemde, onassimileerbare groep wat altyd gewantou is. Die Portugese het die Boere se vertrek in geen opsig belemmer nie.

In 1957 het afstammeling van Dorslandtrekkers wat in dié jaar in Angola en Suidwes-Afrika gevestig was, op Humpata byeengekom om die Dorslandtrek te herdenk. By die geleentheid is 'n eenvoudige monument met een gedenkplaat in Portugees en een in Afrikaans onthul. Die opskrif in Afrikaans lui:

Ter nagedagtenis van
die Dorslandtrekkers,
getrek in die jare
1874 en daarna van

Transvaal tot Angola
huldigingsfees 5-8 Julie 1957²⁶⁾

Maar nog in dieselfde jaar het die laaste afstammeling uit Angola na Suidwes-Afrika of Suid-Afrika geëmigreer²⁷⁾ Tans herinner slegs die eensame grafte van Angola-Boere aan hul verblyf in dié land. Onder hul grafte is dié van ds. Van Drimmelen op die plaas Jamba by Humpata.

Verwysings

- 1) Die literatuur oor die Dorslandtrek en die vestiging in Angola is omvangryk. Slegs 'n paar publikasies word in die hierna volgende verwysings vermeld en aangehaal. Die bondigste en oorsigtelikste boek is van prof. P.J. Jooste van Potchefstroom, getitel "Gedenkboek van die Dorslandtrek 1873-1973", Potchefstroom 1973. Hy begaan 'n vergissing op p.153 waar hy berig dat ds. P. van Drimmelen vier keer Angola besoek het, in 1910, 1914, 1918 en 1919. Ds. Van Drimmelen het egter Angola drie keer besoek, in 1910, 1914 en 1918/19.
Uitvoerig is die werk van Johannes Leon Hattingh, "Die trekke uit die Suid-Afrikaanse Republiek en die Oranje-Vrystaat 1873-1895", proefskrif Universiteit van Pretoria, Mei 1975, 629 pp., ongepubliseerd.
Goeie saamvattende artikels is "Thirstlandtrek" in "Standard Encyclopaedia of Southern Africa", deel 10, Kaapstad 1974, en "Angola Boers" in Idem, deel een, Kaapstad 1970; voorts A.J. Nathan, "The Angola Boers", in "Lantern", Pretoria, Mei 1989, en W.P. van der Merwe, "Dorslandtrek", in "Lantern", Pretoria, Februarie 1990.
Persoonlike en subjektiewe herinneringe is die boeke van P(aul) J. van der Merwe, "Ons halfeeu in Angola, 1880-1928", by Afrikaanse Pers-Boekhandel, Johannesburg 1951, 263 pp.; J. Albert Coetzee, "Groot avontuur, Sketse uit die Dorslandtrek, Eeu-gedenkuitgawe", by Transvaalse Uitgewersmy., Pretoria-Noord, sonder jaar, en Andries Alberts, "In vreemdelingskap, Korte lewensbeskrywings van Dorslandtrekkers, Angola-Boere en Suidwesters", uitgawe A. Alberts, Groblersdal 1990.
- 2) C.P.J. Trümpelmann, artikel Alberts, Gert Andries Jacobus, Swellendam 1836 - Humpata 1926, in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek" (SABW), deel 3, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN), Pretoria 1977, in Afrikaans en Engels. Gert Alberts was eienaar van die plaas Apiesrivier by Pretoria, daarna leier van die eerste groep Dorslandtrekkers, vader van Andries N.J.D. Alberts (geestelike leier van die Boere op Humpata) en grootoupa van Andries Alberts, skrywer van die boek "In vreemdelingskap" (1990). Gustav S. Preller beskryf Gert Alberts in sy boek "Voortrekkers van Suidwes" (Kaapstad 1941).
- 3) C.P.J. Trümpelmann, artikel "Botha, Johannes Frederik (Hans), Kaapkolonie 18.. - Humpata 1915", in SABW deel 3, RGN, Pretoria 1977, p.93-94; Hans Botha was landdroos van die Angola-Boere op Humpata tot sy oorlyde.
- 4) C.P.J. Trümpelmann, artikel "Jordan, William Worthington", Wynberg, Kaapstad 1849 - Ovamboland 1886", in SABW, deel 3, RGN, Pretoria 1977, p.415-416.
- 5) Die natrekke is bondig beskryf deur J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.49-50.
- 6) Die gedig is deur my oorgeneem uit J.L. Hattingh, "Die trekke uit die ZAR en die OVS", p.305-306.

- 7) Kyk oor die trek na Bihé J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.75-76, en J.L. Hattingh, "Die trekke uit die ZAR en die OVS", p.344-370.
- 8) As aanvulling volg hier 'n vermelding van die Angola-Boere deur 'n universiteitsdosent in die Verenigde State, James Duffy, outeur van die objektiewe boek "Portugal in Africa" (Penguin Books, Londen 1962, p.144):
- "The largest immigrant group remained the Thirstland Trekkers, some 300 Boers, under the leadership of Jakobus Botha, who arrived at Humpata on the Huila plateau in 1880. The Portuguese government, traditionally sensitive to the presence of denationalizing forces in its African colonies, felt mixed emotions: it regarded the newcomers with natural suspicion but welcomed any useful allies in the work of developing the planalto. Some of the Boers became successful farmers around Humpata, others migrated up toward the Hungry Country and disappeared into the Belgian Congo, while others went down to the coast. As fighters in the wars of pacification and as wagon drivers whose massive ten- and twelve-team oxcarts made some of the pioneer roads in Angola, they gave invaluable service to the colony. But the Trekkers were never really happy in Angola; their sense of isolation in a Catholic Portuguese-speaking community, and various governmental restrictions on their use of firearms, led many of them in 1928-9 to return to the Union.
- The presence of the Boers led to an intensification in the 1880s of plans for direct settlement in southern Angola. Impoverished families of peasants and workers were recruited in all parts of Portugal and sent to Huila to help insulate the Boer community. The indiscriminately chosen settlers were thereupon almost forgotten. The union between Portuguese and Boer never came to pass, but Huila with time became the most Portuguese region of Angola, its small farms replicas of those in Portugal and Madeira. By 1913 na estimated 2,500 Portuguese were residing in the vicinity of Lubango (Sã da Bandeira)."
- 9) J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.82-110.
- 10) Om aan te toon dat sommige Angola-Boere gunstiger oor die Portugese geestelike as hul predikante gedink het, volg hier 'n aanhaling uit die onlangse boek van Andries Alberts, "In vreemdelingskap, Kort lewensbeskrywings van Dorslandtrekkers, Angola-boere en Suidwesters (ens.)", eie uitgawe deur A. Alberts, Groblersdal 1990, p.114-115:
- "Op die Boeredorp Humpata was daar 'n Portugese winkel, maar op die Rooms-Katolieke Sendingstasie Musa was daar nie net 'n ou kerkgeboutjie, 'n nuwe katedraal en 'n godsdiensskool nie, maar ook klein nywerheidsondernemings, soos 'n afnemery (foto-ateljee), 'n algemene winkel, 'n apteek, 'n drukkerij, 'n kwekerij, 'n looiery, 'n meule, 'n reenmakery, 'n skoenmakery, 'n steenmakery, 'n smidwinkel, 'n stoomsaagmeul, 'n wamakerij en in die afdeling vir vrome vroue (d.i. nonne) 'n wynmakery ... Aan die stuur van elke klein nywerheid het 'n monnik gestaan wat 'n meester-vakman op sy gebied was, sodat hy bekeerde swart vakleerlinge .. kon oplei. Die Boere was van hierdie Roomse afhanklik. Hulle het elke "Broeder" op sy naam geken en op vriendskaplike voet met hulle verkeer. Die sendingstasie het baie kaaat-, mahonie- en perdepramhout by sommige Boere gekoop en soms vervoerkontrakte aan transportryers toegestaan. Die apteker was 'n Duitser, .. met Duitse deeglikheid opgelei ..., ook ervare. As Duitser kon hy Afrikaans verstaan en 'n soort Nederlands praat."
- 11) J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.89.
- 12) J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.99, 104-107.
- 13) Oor die optrede van ds. H. Pasch onder die Boere in Humpata kyk die objektiewe mededeling deur prof. J.P. Jooste, "Gedenkboek van die

Dorslandtrek", Potchefstroom 1974, hoofstuk 9, p. 125-135, en vir Pasch baie ongunstige berig van P.J. van der Merwe, een van die Angola-Boere, in "Ons halfeeu in Angola, 1880-1928", Afrikaanse Persboekhandel 1951, hoofstuk 3, "Skeuring in die kerk", p.22-41.

'n Nekrologie van ds. Pasch staan in "Die Kerkblad van die Gereformeerde Kerk" van 7 Oktober 1936. Daarin is die Humpata-episode weggelaat. Die onderstaande is daaruit oorgeneem.

Hendrikus Philippus Jacobus Pasch is gebore te Amsterdam in Nederland op 2 Maart 1865 in 'n Nederduitse Hervormde (nie soos aangegee 'n Rooms-Katolieke) gesin. Hy is opgelei as werktuigkundige en het as 19-jarige aangekom te Kaapstad in Desember 1884. Hy het op 'n onbekende plek gewerk en hom by die begin van die Tweede-Anglo-Boere-oorlog in 1899 aangesluit by 'n ambulans van die republieke. Later het hy die geweer opgeneem en geveg. Hy is swaar gewond, gevang en na 'n krygsgevangenskap op Bermuda gestuur. Daar het hy as siekebesoeker sy medegevangenes bygestaan. Na die oorlog het hy hom te Ladybrand in die Vrystaat gevestig, oorgestaan na die Gereformeerde Kerk en na die Teologiese Skool in Burgersdorp gegaan om vir predikant te studeer. Hy is 38 jaar oud tydens sy studie getroud met die 27-jarige Johanna Snyman, dogter van wyle Casper Schutte en weduwee. Hy het met die Teologiese Skool in 1905 van Burgersdorp na Potchefstroom getrek en in 1907 die proponentseksamen afgeleë.

Hy het sy eerste beroep, na Humpata, aangeneem en daar in 1908 aangekom. Prof J.P. Jooste het sy verblyf aldaar uitvoerig beskryf. Hy het daarna predikant in sy vroeëre dorp Ladybrand geword. Hy was van 1920 tot 1927 leraar in Pietersburg en van 1927 tot sy dood in 1936 leraar te Lindley en Bethlehem. Sy eerste eggenote is oorlede te Lindley. Hy is daar in 1930 hertrou met mej. A.J. Ross, dogter van kommandant Ross van Frankfort. Hy is op 17 September 1936 te Lindley begrawe. Dr. J.D. Kestell het in "Die Volksblad" van 23 September 1936 oor hom geskryf: "Hy was 'n man met sterk oortuiginge, maar wat onbevrees voor die dag gekom het met wat daar in die diepste van sy wese geleef het." Hierdie mening verwys waarskynlik na sy optrede te Humpata in 1908.

Hy het uit sy eerste huwelik twee dogters Anna (1905) en Helena (1907) en uit sy tweede huwelik 'n seun - later ds. G.B.S. Pasch - en twee dogters gekry, aldus J. Ploeger en Gideon de V. de Kock, "Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika 1800-1900", Universiteit van Port Elizabeth 1989, p.162, wie se bron C. Pama, "Die groot Afrikaanse familienaamboek", Kaapstad 1983, p.247, is.

- 14) J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.136-148.
- 15) J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.149-153.
- 16) Govert Cornelis van Drimmelen, brosjure getitel "Dominee van Drimmelen van Zeerust, Zoutpansberg, Waterberg en Angola in die bediening van die Woord van God en in diens van die Afrikaanse volk", Pretoria, sonder jaar, 24 pp., ongepubliseer; hierdie geskrif word deur my aangehaal as "Brosjyre ds. P. van Drimmelen" en is my belangrikste bron oor ds. Van Drimmelen in Angola waar geen ander bronne vermeld word nie.
- 17) Die kerkraad van die Nederduits Hervormde Gemeente op Humpata het op sy eerste vergadering, met ds. P. van Drimmelen as voorsitter, op 13 Mei 1910 die volgende besluite geneem, wat hierna volg soos hulle weergegee is deur J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.154:
  - (1) Elke jaar sal daar vir ongeveer drie maande 'n leraar van die kerk oorkom, daartoe aangevra deur die skriba van die sinodale kommissie.
  - (2) Die skriba van die kerk ontvang drie maande voor die tyd die reiskoste soos deur die roepende kerkraad bepaal.

- (3) Die reiskoste word betaal deur die roepende kerkraad.
 (4) Geen leraar kan gaan sonder toestemming van sy kerkraad en gemeente nie.
 (5) Dit word verstaan dat die leraar gedurende sy afwesigheid sy salaris in sy gemeente behou.
 (6) Die verafgeleë gemeente sal die leraar beloon wat die uitnodiging van die skriba van die kerk bereidwillig aanvaar.
 (7) Elke ring van die leraar wat huis en haard verlaat, sal sorg vir die bediening in die gemeente gedurende die predikant se afwesigheid minstens twee keer per maand.
 (8) Die reiskoste van elke leraar wat die dienste waarneem, sal deur sy gemeente betaal word.
- 18) J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.155-156.
 19) In die tweede brief van die Apostel Paulus aan die inwoners van die Griekse stad Korinte, hoofstuk 5, lui vers een: "Want ons weet dat as ons aardse tentwoning afgebreek word, ons 'n gebou het van God, 'n huis nie met hande gemaak nie, (maar) ewig, in die hemel."
 20) G.C. van Drimmelen, "Brosjyre ds. Pieter van Drimmelen".
 21) Dagblad "The Star", Johannesburg, Sondag, 24 Desember 1955.
 22) Artikel "Dorsland memories linger on at Jamba" in "The Pretoria News", Maandag, 7 Oktober 1991, p.7; die artikel bevat 'n foto van die gedenksteen vir die Angola-Boere in 1957 op Humpata opgerig; die skrywer Dale Lautenbach is die Angola-Boere sleg gesind en word daarom gekritiseer deur 'n briefskrywer in dieselfde koerant van 16 Oktober 1991.
 23) P.J. van der Merwe, "Ons halfeeue in Angola", p.98-102, 106-112; J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", p.171-175; A. Alberts, "In vreemdelingskap", p.35, 42-43.
 24) Norton de Matos, José Maria Mendes, artikel in "Grande Enciclopedia Portuguesa e Brasileira", deel 18, Lissabon en Rio de Janeiro, sonder jaar, p.906-908; geboorte- en sterfjaar ontbreek. Hy het sy wantroue jeens die Angola-Boere geuit in die outobiografie "Memoria e trabalhos de minha vida", 4 dele. Andries Alberts druk die betrokke bladsy af in sy boek "In vreemdelingskap", p.41; die vertaling daarvan staan in P.J. van der Merwe, "Ons halfeeue in Angola", p.170-173, en is gedoen deur A. Alberts.
 25) Kyk die verwysing 23.
 26) Paul J. van der Merwe, "Fees op die Dorslandspoor", in "Die Huisgenoot", 27 Junie 1969, p.18-23, met foto van die gedenkteken op Humpata in 1957 onthul op p.23.
 27) C.P.J. Trümpelmann, artikel "Angola Boers" in "Standard Encyclopaedia of Southern Africa", deel 2, Nasou Ltd, Kaapstad 1970, p.424-426; die laaste reël lui: "With a few exceptions those who remained behind (in 1928) became completely impoverished and in 1957 about 400 were brought to South Africa en South-West Africa". Daar was min aandag van die pers

Die verarming onder die Angola-Boere as aanleiding tot die trek terug in 1928 het min aandag gekry, net soos die ekonomiese kant van hul bestaan in die algemeen. Trümpelmann skryf in sy bo-aangehaalde artikel "Angola Boers", p.246: "The coming of railroads deprived them of their income from transport-riding and the proceeds from hunting gradually decreased. The development of huge plantations at the expense of small-scale farming also worked to their disadvantage."

Dit is waar dat in die eerste kwart van die 20ste eeu spoorweë in Angola aangelê is, maar die land is so groot dat daar veel ruimte vir private padvervoer oorgebly het. Ek vermoed dat die koms van die vragouto in die jare '20 die ossewa meer mededinging as die spoorweë berokken het. Land- en tuinbou en veeteelt het as

bestaansmiddele oorgebly, maar die Dorslandtrekkers was geen progressiewe boere nie en het in hul isolement in Angola hul landboumetodes min of nie verbeter nie. Daarom kon hul nageslag die mededinging met klein swart boere en met kapitaalkragtige plantasies nie volhou nie.

AANVULLING VAN "LEWENSKETS VAN DS. PIETER VAN DRIMMELLEN, 1873-1919" (I) IN "PRETORIANA" NO. 104, MAART 1994, deur C. de Jong

Die aanvulling betref Pieter van Drimmelen se gimnasiumopleiding. Hierdie opleiding in Nederland duur 6 jaar en het talle studievakke in die A- of B-rigting omvat, waaronder altyd Grieks en Latyn. Die gimnasium was die enigste skool wat vir die universiteit voorberei het, en het hoë eise aan die leerlinge gestel.

Pieter van Drimmelen is volgens die argief van die Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam in Julie 1887, dus 14 jaar oud, ingeskryf vir die eerste klas, in Julie 1888 bevorder na die tweede klas en in Julie 1889 na die derde klas. Daarna het 'n langdurige ongesteldheid hom getref en hy is op 6 Januarie 1890 terugverplaas na die tweede klas en in Julie 1890 bevorder na die derde klas. Hy is in Julie 1891 afgewys vir die vierde klas en het klas 3 herhaal. Hy is in Julie 1892 bevorder na die vierde klas en in Julie 1893 afgewys vir die vyfde klas. Hy het die vierde klas herhaal en is in Julie 1894 bevorder na die vyfde klas. Hy het op 28 September die gimnasium verlaat omdat sy vader geen geld gehad het om hom sy skoolopleiding te laat voltooi nie.

Ds. Hendricus Philippus Jozephus Pasch, Amsterdam, Nederland, 1865 - Lindley 1936, Gereformeerde predikant, met sy eerste eggenote Johanna Snyman gebore Schutte, en hul vyf kinders. Die doopname van die twee dogters is Anna (1905) en Helena (1907).

Foto uit J.P. Jooste, "Gedenkboek van die Dorslandtrek", Potchefstroom, tussen p. 56 en 57.

Van links na regs: Ds. Pieter van Drimmelen van die gemeente Marico en Zeerust, sy dogter Lucie Louise Mathilde, gebore 16 September 1908, en Mevrou Maria van Drimmelen, te Zeerust in 1909.

Foto: Steward & Co, Marco Studios, Zeerust, in besit van Govert C. van Drimmelen te Pretoria.

GEDIG OP DIE AANSTAANDE TREK NA ANGOLA

Drie Afrikanerbewoners van Angola het in 1892 in Transvaal aangekom om daar propaganda te maak vir trek na die kort tevore gekoloniseerde streek van Bihé. Daar was onder Transvaalse boere inderdaad belangstelling om na naburige lande, soos Mosambiek, Rhodesië, Betshoeanaland, Suidwes-Afrika of Angola te trek. 'n Bewys van die herleefde trekklus was die kreupelgedig van T.J. Duvenage in Middelburg. Die redes vir sy besluit om na Bihé in Angola te trek is die volgende:

- (1) mededinging van die spoorweë met transportry per ossewa
- (2) bevoorregting van Hollanders in die Staatsdiens van die Zuid-Afrikaanse Republiek deur president S.J.P. Kruger, die digter se "bête noire",
- (3) hoë invoerregte.

President S.J.P. Kruger was gekant teen trek uit die ZAR, kommandant-generaal P.J. Joubert was daarvoor, hy het 'n trek na Translimpopo wat belet is, bevorder.

Duvenage se gedig het verskyn in die koerant "Land en Volk" te Pretoria op 10 November 1892. Nie toevallig was die hoofredakteur Eugène Marais hewig gekant teen Kruger se bewind en die Hollanders en op die hand van P.J. Joubert as leier van die opposisie teen Kruger.

Hieronder volg Duvenage se digwerk en my verklarende aantekeninge.

ONS MOET TREK

Kom vriende hoor 'n mooie grap.
 Ons wa'ens is al opgepak.
 Ons trek weer naar 'n verre land
 Voor ons te soeken een bestand.
 Transvaal's geluk het ons gedruk,
 Dat ons vir ons 'n land moet zoek,
 Mar jammer dat ons zoo moet gaan,
 Oom Paul¹⁾ agter ons lat staan.
 Oom Paul het 'n goeie dop,²⁾
 Seve miljoen is op ons kop,
 Ons land is net nou ook bankrot.
 Ag broeders pas net daarvoor op,
 Ons bloed leg almal in dit land,
 Ons het hierin ook geen bestand,
 Di eenigste wat ons nog kon krij
 Di het di spoortrein weggerij.
 Di rijkman kanni meer bestaan,
 Di arm man moet ook vergaan.
 Di trekpat lijk ook lelijk naar,
 Di rijk man krij dit bitter zwaar.
 In Holland staan 'n groote boom,
 En geef Oom Paul 'n mooie kroon,
 Oom Paul het 'n stal gebou
 Om Hollands hengste in te hou.
 Johannesburg het banya geld,

Oom Paul is daarop gesteld,
 Di boere het daar veel gesaai,
 Hollanders het dit opgemaai,
 Ag vriende lat ons tog maar gaan,
 Oom Piet³⁾ het kandidaat gaan staan.
 As hij eers sit daarop di troon,
 Ons hoop, dan sal dit beter gaan,
 Ag vriende lat ons tog maar trek
 Te soek vir ons 'n ope plek,
 Di trein bring ons in gevaar,
 Ons mense krij dit ook te swaar
 Ons wa'ens sal ons moet verkoop,
 En dan met onze voete loop,
 Dus het ons dit als⁴⁾ afgestroop.
 Oom Paul het nou geld genog
 Hij sê: "Dit is met julle bog
 Di trein wil ek nog op rij
 ek sal hier in di land mar blij."
 Oom P(aul) het aan Burgers⁵⁾ geseh,
 Di trein wil ons hier ni heh,
 Di wa'ens is vir ons nog goed,
 Di trein bring ons te'enspoed.
 Oom Vice-Klasie⁶⁾ het geseh:
 Hij wil ons vir diensbode heh,
 Mar O! dit sal hom ni geluk,
 Want ons zal uit zijn hande ruk.
 Portugees an di anderkant
 Di nodig uit naar Bihé'land
 En seg hier is 'n groot bestand
 Vir mense in di Bihé'land.
 Belasting van ons ou Transvaal!
 Di "duty" moet ons ook betaal,
 Di invoerreg is ook daarbij
 Di winkeliers is regte blij,
 Juts Kotze is 'n goeie man,⁷⁾
 Hij het ook kandidaat gaan staan,
 "Ons skaam ons dat dit zoo moet gaan,
 Ons land daardeur verlore gaan.
 O Paardekraal! O Paardekraal!⁸⁾
 Ons raadslede is afgedwaal
 Ons moet net nou weer feest gaan fier,
 Vijf honderd pond is weggestuur,
 Di wol is noual weer geval,
 Di trekpat lijk tog al te smal,
 Di rijk man het dit ook maar swaar.
 Zijn kinders krij dit bitter swaar.

T.J. Duvenage
 Dist. Middelburg

Uit: Johannes Leon Hattingh, "Die trekke uit die Suid-Afrikaanse Republiek en die Oranje-Vrystaat, 1875-1895", (doktorale proefskrif Universiteit van Pretoria, Mei 1975, ongepubliseer).

Verwysing

- 1) Oom Paul is die in Transvaal ongebruikelike bynaam van Staatspresident S.J.P. Kruger wat die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) wou ontwikkel deur aanstelling van Nederlanders in die Staatsdiens en onderwys en deur spoorweë, in die eerste plek van Delagoabaai deur die baie ongesonde Laeveld waar transportry slegs in die winter moontlik was, na Pretoria. Onder die opposante teen sy bewind was heelwat konserwatiewe boere, soos Duvenage.
- 2) Toespeling op hoë Staatskuld van die ZAR?
- 3) Oom Piet is kommandant-generaal Piet J. Joubert, leier van die opposisie teen president Kruger en dié se teenkandidaat vir die Staatspresidentskap in 1893, maar geensins konserwatief: hy was voorstander van aanleg van spoorweë en van toestaan van staatkundige invloed aan buitelanders in Transvaal.
- 4) "als" is alles.
- 5) Kruger was eertyds as visepresident van die ZAR gekant teen die spoorwegplanne van Staatspresident T.F. Burgers (1872-1877) op staatskoste; Kruger het spoorwegaanleg op private koste beoog.
- 6) Oom vise-Klasie is waarskynlik generaal Nicolaas Smit, vise-president onder Kruger.
- 7) Opperregter John Kotzé was ook lid van die opposisie teen Kruger en ook dié se teenkandidaat vir die Staatspresidentskap in 1893.
- 8) Paardekraal verwys na die byeenkoms te Paardekraal by Krugersdorp in Desember 1880 waarop burgers besluit het om in opstand teen die Britse bewind oor Transvaal te kom en die Eerste Anglo-Boere-oorlog 1880/81 begin is.

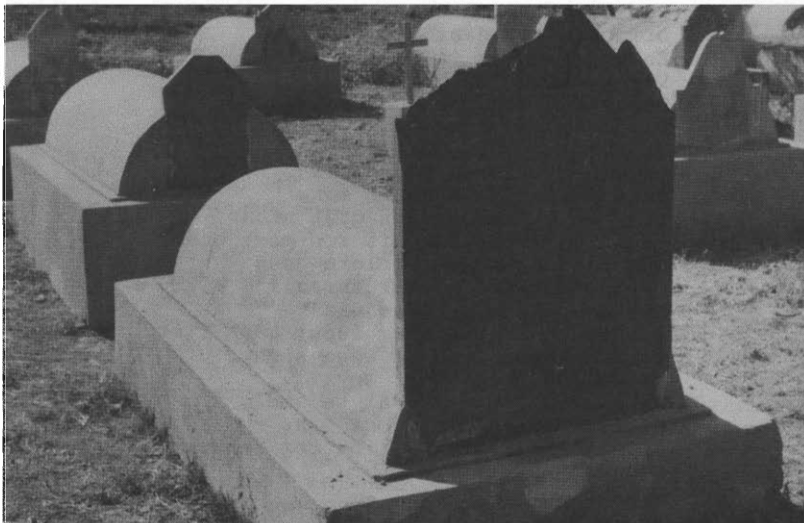

Foto van die familiebegraafplaas op die boereplaas Jamba by Humpata, geneem in die jare '80. Op die voorgrond is die graftombe van Ds. Pieter van Drimmelen wat op Jamba herbegraue is. Foto in besit van Gouert C. van Drimmelen te Pretoria.

'N SKILDERY VAN PRETORIA MET APOKALIPTIESE STREKKING

deur C. de Jong

Vorige jaar het ek in Pretoria drie kunswerke opgemerk wat verwys na 'n toekomstige afbraak van die bestaande orde en na 'n soort Apokalipse. Die Griekse woord apokalypsos beteken onthulling en openbaring en dit is die titel van die laaste Bybelboek in die Nuwe Testament. Die Openbaring van die apostel Johannes beskryf die komende Laaste Oordeel, in Engels Doomsday, in Latyn Dies Irae (Dag van die Toorn), waarop die bestaande orde sal ondergaan en Jesus Christus uit die hemel sal terugkom om die ewige heilsryk te stig.

Die jaar 2000

By die nadering van die jaar 2000 moet ons 'n versterking van verwagtinge van die Laaste Oordeel onder Christene verwag. Dit was ook die geval teen die jaar 1000 toe die duisendjarige ryk waartydens die Satan volgens die apostel Johannes geboei was, geëindig het. Satan sou losbreek en Christus sou as Regter terugkeer. Talle Christene het teen 1000 die wêreldeinde verwag. Ook tans is daar vrees vir die komende einde van die mensheid en die wêreld, maar die vrees is by talle nie-Christene nie gebaseer op metafisiese gronde, soos teen 1000 nie, maar op fisiese gronde. Talle mense meen tans dat die mensheid besig is om die beperkte hulpbronne van die aarde vinnig uit te put en om ons klein planeet te verwoes deur oorbevolking van mense en vee, ontbossing, erosie, vervuiling van die elemente en vernietiging van die beskermende osoondampkring.

Die eeuwisseling

By die nadering van 2000 kom die eeuwisseling van die 20ste na die 21ste eeu. Aan die einde van elke 100 jaar pleeg die Christenheid terug te kyk na die byna afgelope eeu van die Christelike jaartelling met 'n gevoel van diepe teleurstelling en skaamte oor die treurige geskiedenis daarvan. Sedert die einde van die 19de eeu heet dié gedrukte stemming die fin-de-siècle-gees, dit is die einde-van-die-eeu-stemming. Die opgewektheid van "la belle époque" omstreeks 1900 verbleik daarby. Daar was selfs Europeërs en Noord-Amerikaners, onder wie hoë offisiere, wat so teleurgestel was oor die materialistiese, imperialistiese gees in hul land, dat hulle na Suid-Afrika gegaan het om daar in 1899-1902 as vrywilliger vir 'n ideaal te veg. Hulle was onder andere die Fransman G. de Villebois-Mareuil, die Oostenrykers Adalbert von Sternberg en Robert Trimmel en die Noord-Amerikaner Blake.

Die 20ste eeu het die mensdom twee Wêreldoorloë (1914-1918 en 1939-1945), 'n Koue Oorlog (1948-1991), talle plaaslike oorloë - waaronder antikoloniale en interne nakoloniale - en twee groot ekonomiese depressies (1929-1938 en 1985 tot hede) gebring; dit is treurige herinneringe. Die euforie na die ineenstorting van kommunistiese regerings in

Oos-Europa, gevolg deur die einde van die Koue Oorlog, die Pyrrhus-oorwinning oor Irak en die gewaande demokratisering van Oos-Europa en voormalige kolonies, het in die Eerste Wêreld geheel verdamp. In talle lande woed interne oorloë wat geen einde wil kry nie.

Sorge in Suid-Afrika

In Suid-Afrika druk nie slegs die fin-de-siècle-gees nie, maar ook sorg oor die huidige oorgang van blank na swart bewind. Sommige mense hier vrees agteruitgang op talle gebiede, selfs die verdwyning van die Westerse beskawing en die "Untergang des Abendlandes", wanneer die Derde Wêreld van swart Afrika ook die Republiek Suid-Afrika sal oorneem. Raka, die oermens van Afrika, sal Koki, die hedendaagse, beskaafde mens, verslaan en oorwin, volgens die epiese gedig "Raka" van N.P. van Wyk Louw. Ek laat in die middel in hoever die vrees gegrond is. Kunstenaars registreer dikwels met fyn aanvoeling in woord of beeld wat daar verborge of helder leef in die gees van die medemense. Daarom vind ek dit geen toeval nie dat ek in 1992 in Pretoria drie kunswerke met apokaliptiese stemming van Geweld en ondergang gesien het.

Toekomsbeeld van Pretoria?

Die eerste van die drie kunswerke is die skildery van die jong kunstenaar Nicolaas Maritz met die opskrif "Pretoria 1988". Dit is onlangs gekoop deur vrywillige gidse van die Pretoriase Kunsmuseum en daaraan geskenk. Pretoria is die hoofstad van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR), Transvaal, en van die Unie en die Republiek Suid-Afrika. Die stad geld volgens Jan C. Smuts as die Mekka van die Afrikaners. Middelpunt van die stad en vanuit 'n historiese gesigspunt van heel Suid-Afrika is Kerkplein. Dit is omring deur geboue van die ZAR en van latere bloeitye. In die middel van die plein is die kerkgebou nou vervang deur die standbeeld van ZAR-president S.J.P. Kruger, die aartstipe van die Afrikaner.

Maritz skilder 'n merkwaardige toekomsvisie van Kerkplein. Die plein is ontbloot, al die hoë geboue rondom en die dromme stadsbusse het verdwyn en is vervang deur stilte en palms: die bome van tropiese Afrika. In die verte het die ronde koppe van Magaliesberg stand gehou. Kruger se beeld staan nog eensaam op sy voetstuk, maar kyk nie meer na die Noorde nie, dog terug na die Suide; dit is 'n halwe slag omgedraai. Die vier gewapende Boerewagters rondom sy voetstuk het verdwyn, die veld geruim. Die Museumgids wat die skildery aan besoekers toegelig het, het ons gesê dat Maritz se toekomsvisie van ons stad die landelikheid en vredige stemming van Afrika weerspieël, maar sommige toeskouers sal miskien minder gerus oor die toekoms van ons stad wees ...